

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

DEN HAAG - CONRADKADE 175 - TEL. 61.41.61 - GIRO 41.22.35
TELEFOON AFD. VISSERIJ 39.01.55

TE VERWACHTEN ONTWIKKELINGEN IN DE STRUCTUUR VAN DE LANDBOUW

(Tekst gelijk aan het pre-advies van het 112^e Nederlands landbouwkundig Congres, 27 en 28 oktober 1965 te Breda).

Het is langzamerhand wel algemeen bekend, dat de agrarische bedrijfstak in de economisch ontwikkelde landen wordt geconfronteerd met ernstige vraagstukken van structurele aard.

Deze vraagstukken, die een gevolg zijn van de economisch groei en de technische ontwikkeling, leiden in alle westerse landen tot een vermindering van de agrarische beroepsbevolking, waarmee ingrijpende wijzigingen in de agrarische structuur gepaard zullen gaan. De eeuwenoude agrarische structuur zal n.l. steeds meer een knelpunt gaan vormen voor een verdergaande daling van de agrarische beroepsbevolking. Kon de daling van de agrarische beroepsbevolking aanvankelijk plaatshebben zonder belangrijke veranderingen in de agrarische structuur, een verdergaande daling zal gepaard moeten gaan met veranderingen in de bedrijfsgroottestructuur, de cultuurtechnische omstandigheden, het bedrijfstype en de arbeidsorganisatie.

De Nederlandse landbouw is eerst na de tweede wereldoorlog in de fase van een sterk afnemende agrarische beroepsbevolking en de hiermee gepaard gaande gevolgen terechtgekomen.

Weliswaar was de relatieve betekenis van de agrarische beroepsbevolking reeds lange tijd aan het afnemen, maar de absolute daling zette eerst na 1947 in.

Dat de top in de agrarische beroepsbevolking in ons land later is bereikt dan in de meeste andere economisch ontwikkelde landen houdt ongetwijfeld verband met de bijzondere positie die de landbouw in Nederland inneemt.

Het opmerkelijke feit doet zich n.l. voor, dat een van de dichtst bevolkte landen - liefst 1.000 inwoners per 200 ha cultuurgrond - tevens een belangrijke exporteur van agrarische produkten is. De oorzaak hiervan is gelegen in de zeer intensieve produktierichting die de Nederlandse landbouw aan het eind van de vorige eeuw is ingeslagen. De veredelingslandbouw op de gemengde bedrijven, de sterke uitbreiding van de rundvee-

houderij op de gemengde en weidebedrijven en de belangrijke hakvruchtenverbouw op de akkerbouwbedrijven vormen hiervan de zichtbare bewijzen. De intensiteit van de produktie blijkt bovendien uit de hoge stofopbrengsten per ha en per dier.

De intensieve produktierichting die de Nederlandse landbouw heeft gekozen houdt verband met onze gunstige geografische ligging en met het feit dat in een lange periode voor de tweede wereldoorlog de situatie op de arbeidsmarkt bijna voortdurend was gekenmerkt door een teveel aan arbeidskrachten. Vandaar dat steeds weer de aandacht werd gericht op mogelijkheden om de werkgelegenheid in de landbouw uit te breiden. Naast de genoemde intensivering van de produktie werden deze mogelijkheden ook gezocht in uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond.

Achteraf moet men constateren, dat deze mogelijkheden toch weinig zoden aan de dijk hebben gezet; de agrarische beroepsbevolking is immers in deze periode slechts weinig toegenomen. Ook de bedrijfsgroottestructuur heeft in deze periode slechts geringe veranderingen ondergaan, evenals de arbeidsorganisatie.

Geheel anders is de ontwikkeling die de Nederlandse landbouw na 1945 te zien heeft gegeven. Een van de meest markante trekken van deze naoorlogse ontwikkeling is wel de sterke daling van de agrarische beroepsbevolking, welke tot 1965 kan worden geschat op 40%. De landarbeiders zijn met 60% het sterkst in aantal teruggelopen, daarna volgen de meewerkende zoons met 50%, terwijl het aantal bedrijfshoofden slechts met 20% is afgenomen.

Het aantal bedrijfshoofden is in de periode 1947-1965 het minst afgenomen; wel zien we in deze periode een versnelling van de daling optreden. Deze vermindering is uiteraard van directe invloed op de bedrijfsgroottestructuur.

Het blijkt, dat de bedrijven kleiner dan 8 ha in aantal afnemen, de bedrijven boven 20 ha ongeveer gelijk blijven, terwijl de hiertussen liggende groep nog in aantal toeneemt.

Geen duidelijke ontwikkeling dusnaar grote bedrijven maar slechts een vergroting van de zeer kleine bedrijven. Het resultaat van deze verschuivingen is, dat de gemiddelde bedrijfsgrootte na 1947 slechts is toe-

genomen van 11 ha tot bijna 13 ha. Gelet op de sterk toegenomen bewerkingscapaciteit per man is de bedrijfsgroottestructuur ongunstiger geworden.

Een van de belangrijkste gevolgen van bovengenoemde ontwikkelingen is wel de dalende arbeidsbezetting per bedrijf t.w. van 2,25 in 1947 tot 1,68 in 1965.

Deze ontwikkeling kunnen we ook reeds waarnemen in de periode 1910-1947. In deze periode was de oorzaak evenwel gelegen in de aanzienlijke toeneming van het aantal bedrijven.

Bij deze dalende arbeidsbezetting is bovendien nog van belang, dat ook de samenstelling van de arbeidsbezetting is veranderd. Het aantal bedrijven met landarbeiders is afgenomen. Wij zien dus een stijging van het aantal gezinsbedrijven en - wat nog opmerkelijker is - een sterke toename van het aantal eenmansbedrijven. Meer dan 40% van het totale aantal bedrijven in Nederland is thans reeds eenmansbedrijf. Deze ontwikkeling betekent een ingrijpende verandering in de arbeidsvoorziening op het landbouwbedrijf met belangrijke consequenties voor de organisatie van het werk.

Merkwaardig genoeg gaan bovengenoemde ontwikkelingstendenties in feite lijnrecht in tegen de eisen die in de landbouw door de economische en sociale ontwikkelingen aan de wijze van produceren worden gesteld. Het zijn met name de volgende drie factoren die voor de ontwikkeling van de landbouw van groot belang zijn:

- a. Het reëel nationaal inkomen per hoofd zal in de toekomst blijven toenemen. De landbouw zal deze inkomensontwikkeling onder de huidige omstandigheden slechts kunnen volgen door een toeneming van de produktiviteit. Deze stijging van de produktiviteit zal, gelet op het trage tempo waarmee de vraag naar agrarische produkten toeneemt, vooral moeten plaatshebben door vermindering van het aantal arbeidskrachten. In de komende periode zal deze vermindering voor een groot deel tot stand moeten komen door afneming van het aantal bedrijfshoofden, dus door opheffen van bedrijven en vergroten van de resterende bedrijven.

- b. Ten gevolge van de ontwikkeling van de prijsverhoudingen in de landbouw - met name die tussen arbeid en overige produktiefactoren - en de technische mogelijkheden, zal bij het streven naar een hierop afgestemde bedrijfsorganisatie de bedrijfsoppervlakte op vele bedrijven een ernstig knelpunt vormen. Dit zal een nog verdergaande vergroting van bedrijven noodzakelijk maken dan reeds om redenen onder a. genoemd noodzakelijk is.
- c. In de derde plaats moet nog worden gewezen op de sociale eisen (o.a. kortere werkweek en vakantie), welke wijzen in de richting van meer mensen per bedrijf of per produktie-eenheid, en dus ook grotere produktie-eenheden vragen.

De drie genoemde krachten stimuleren een ontwikkeling, welke onmiskenbaar gaat in de richting van minder mensen, minder bedrijven, grotere bedrijven en/of grotere produktie-eenheden.

Concluderend kan men zeggen, dat door het proces van economische groei en technische ontwikkeling de landbouw na 1945 in een ontwikkelingsfase is gekomen, die diepgaande structurele veranderingen noodzakelijk maakt.

Het is vooral in de naoorlogse periode, dat de industrialisatie in ons land zich sterk heeft uitgebreid en de werkgelegenheid zich voortdurend op een hoog peil bewoog. Met deze krachtige economische groei is gepaard gegaan een snelle stijging van het loonniveau, ook in de agrarische bedrijfstak.

De gevolgen hiervan zijn geweest een exodus van landarbeiders uit de landbouw - later gevolgd door boerenzoons - en een sterke mechanisatie van de landbouw. Deze noodzakelijke ontwikkeling kan zich alleen voortzetten als er belangrijke veranderingen optreden in de agrarische en in de bedrijfsstructuur.

Welke veranderingen zijn nu noodzakelijk? Men zou kunnen stellen, dat met een drastische vergroting van de bedrijven de moeilijkheden voor een belangrijk gedeelte zijn opgelost. Inderdaad zou een zodanige vergroting, dat de organisatie van het werk op verantwoorde wijze binnen het individuele bedrijf kan gebeuren, een fraaie oplossing betekenen. Deze

structuur met grote zelfstandige bedrijven is echter binnen afzienbare tijd niet te realiseren. Bij een halvering van het aantal bedrijven bedraagt de gemiddelde bedrijfsgrootte nog pas 25 ha.

Als bedrijfsvergroting, zeker op korte termijn, onvoldoende soulaas biedt om de organisatie van het werk aan te passen aan de nog steeds stijgende bewerkingscapaciteit per man, welke mogelijkheden blijven er dan nog over? Kan men wellicht ook op andere wijze de voordelen van grotere produktie-eenheden realiseren? Aangezien de moeilijkheden vooral in het arbeidsorganisatorische vlak gelegen zijn moet het mogelijk zijn, door samenwerking tussen enkele bedrijven met betrekking tot arbeid, werktuigen en eventueel gebouwen, de voordelen van grotere produktie-eenheden voor een belangrijk gedeelte te verkrijgen. Ook de loonwerkers kunnen hierbij een rol spelen. Men kan voor bepaalde gewassen onderling samenwerken en voor andere goedkoper de loonwerkers inschakelen. Een nadeel van loonwerkers blijft intussen, dat zij in feite de bedrijven kleiner maken. Een gedeelte van het werk wordt immers afgestoten naar derden, terwijl de bedrijfscombinaties juist het werk binnen de bedrijven houden. Vanzelfsprekend liggen de mogelijkheden tot samenwerking bij de plantaardige produktie anders dan bij de dierlijke produktie.

Hot zou wel eens kunnen zijn, dat de weg van de onderlinge samenwerking voor vele agrariërs een begaanbare weg zal blijken te zijn. De vraag of deze ontwikkeling als een tijdelijk verschijnsel moet worden gezien, als een overgangsfase naar een situatie met aanzienlijk grotere bedrijven, lijkt ons thans weinig relevant. In het proces van economische groei en snelle technische ontwikkelingen, waarin de landbouw zich thans bevindt, is activiteit op alle fronten geboden.

Een belangrijke vraag is voorts, welke rol de varkenshouderij en de pluimveeteelt als onderdeel van het landbouwbedrijf zullen blijven spelen in verband met de structurele veranderingen die plaatshobben. Vóór 1940 waren deze bedrijfsonderdelen vooral van belang omdat hierdoor de werkgelegenheid op de bedrijven met veelal een ruim arbeidsaanbod, werd vergroot.

De omvang van deze teelten behoefde ook niet groot te zijn, omdat de kostenvoordelen van grote eenheden slechts gering waren.

Ook het prijs- en ziekterisico werd door deze parallelisatie tot een minimum beperkt.

Met het kostenvoordeel ligt het thans evenwel anders. Bovendien doen zich nu mogelijkheden voor om contracten af te sluiten met de afnemers van deze produkten, waardoor althans het prijsrisico aanzienlijk wordt verminderd. Wellicht dat door deze ontwikkelingen het ontstaan van gespecialiseerde bedrijven aanzienlijk wordt bevorderd. Het is zeer goed mogelijk, dat een aantal boeren in deze gespecialiseerde veredelingsbedrijven perspectief ziet. Het ontstaan van deze bedrijven wil o.i. niet zeggen, dat er op de duur voor de varkenshouderij en pluimveeteelt als onderdeel van het gemengde of weidebedrijf geen plaats meer zal zijn.

Deze ontwikkelingen moeten uiteraard de aandacht van de bedrijfs-groottestructuur niet afleiden. Het is veeleer zo dat de landbouw, doordat de bedrijfsgroottestructuur zich onvoldoende snel kan aanpassen aan de gewijzigde economische en sociale eisen, wel moest uitzien naar andere oplossingen.

Twee belangrijke onderwerpen moeten tenslotte nog worden genoemd zonder er hier dieper op in te gaan, t.w. de betekenis van de cultuur-technische omstandigheden en de capaciteiten van de boer als ondernemer en bedrijfsleider voor de hierboven summier geschetste noodzakelijke aanpassingen die de landbouw moet door maken. De betekenis hiervan is o.i. groot en zal bij het schaarser en duurder van de arbeid en het groter worden van de produktie-eenheden nog groter worden.

Bovengenoemde factoren vormen o.i. de essentiële aangrijpingspunten, die in onderling verband de volle aandacht van het structuurbeleid verdienen en die het mogelijk moeten maken om in de landbouw de ingrijpende schaalvergroting tot stand te brengen. Een schaalvergroting die noodzakelijk is om de gewenste produktiviteitsverhoging ook in de toekomst te realiseren.

Een laatste belangrijk punt. De agrarische structuur geeft van gebied tot gebied belangrijke verschillen te zien. Dientengevolge zal ook de dosering der middelen die in het kader van het structuurbeleid worden toegepast verschillend moeten zijn. Hierbij is van belang dat de regionale

beleidsactiviteiten - b.v. ruilverkaveling, streekverbetering, S.B.L., O. en S.- fonds en voorlichting - gebaseerd worden op regionaal onderzoek, dat uitmondt in een visie of een taakstelling voor de landbouw in het betreffende gebied.

De werkelijkheid is immers zo geschakeerd dat hierop niet domweg een landelijke taakstelling kan worden toegepast. Het structuurbeleid zal men dus regionaal moeten differentiëren.

december 1965.

Dr. A. Maris